

SZABÓ ANDREA – OROSS DÁNIEL¹

*A múlt jelene –
a Kádár-korszak megítélése a fiatalok körében*

*„Múltunk mind össze van torlódva
s mint szorongó kivándorlókra,
ránk is úgy vár az új világ.”*

(József Attila: Hazám)

Bevezető

Tanulmányunk nem elsődlegesen a Kádár-korszak negatív vagy éppen pozitív politikai szocializációs, politikai magatartásbéli vagy politikai attitűdinális következményeiről szól, hanem a Kádár-éra megítéléséről. Az azonban kétségtelen, hogy látens módon, közvetetten mégiscsak a tanulmány fő témája, hogy mit és hogyan adott át a kollektív emlékezet a Kádár-korszakról a fiataloknak, azaz a tanulmánynak a politikai szocializáció valós működése a témája.

A tanulmány alapvető hipotézise, hogy a rendszertranszformációt követően felnőtt fiatalok körében a Kádár-korszak „teljesítményének” megítélése több ponton eltér attól a képtől, amit Kádár-éráról a rendszertranszformáció politikai elitje kialakított. Vizsgálatunk homlokterében az a kérdés áll, milyen képet örökít tovább a Kádár-korszakról a magyar politikai szocializáció rendszertranszformációt követően kialakult új modellje? És hogyan hat ez a fiatalok múltjára, kifejezetten a Kádár-korszakról alkotott véleményére, attitűdjére? Létezik-e „nosztalgia” a vizsgált korosztályban, s ha igen, az mely kérdésekben érhető ez tetten?

Azt is feltételezzük továbbá, hogy a Kádár-korszak teljesítményének politikusok és fiatalok körében eltérő megítéléséhez hasonlóan a demokráciáról kialakított kép terén is tapasztalható eltérés. Mindezzel arra kívánunk utalni, hogy az 1990 után felnőtt korosztályok esetében kulcsfontosságú „a demokráciáról általában

---

¹ A tanulmány alapjául Szabó Andrea és Oross Dániel *A múlt jelene – a Kádár-korszak megítélése a fiatalok körében* című konferencia-előadása szolgált. Szervező: a MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

alkotott kép” és a Magyarországon létező, 1989 után létrejött „létező demokrácia”² fogalmi megkülönböztetése. A két kép ugyanis valójában elválik, ám ennek tudatosítása máig hiányzik mind a közbeszédben, mind a tudományos diskurzusban. Kutatásunkban azt feltételezzük, hogy mindennél világosabban szembesít bennünket e kettő elválásáról a rendszerváltozást követően felnőtt generáció.

Elemzésünkben a túlnyomórészt 1989 után született, nappali tagozatos főiskolai vagy egyetemi tanulmányokat folytató fiatalokat vizsgáljuk. Az adatok forrása egy, két hullámban elkészített empirikus társadalomtudományi kutatás, amely 2011/2012 fordulóján,³ illetve 2013 tavaszán készült az Aktív Fiatalok Kutatócsoport⁴ közreműködésével (továbbiakban Aktív Fiatalok 2012 és Aktív Fiatalok 2013). Mindkettő online és személyes megkérdezéssel készült, ún. kombinált adatfelvételi vizsgálat, amely alapvetően a fiatalok politikai érdeklődését, affinitását, politikai attitűdjeit és viselkedését vizsgálta.⁵ A két kutatáson túl egy pilot projekt eredményeit is bedolgoztuk a tanulmányunkba. Nappali tagozatos budapesti és debreceni társadalomtudományi szakos egyetemisták egy al csoportjával⁶ külön a Kádár-korszakkal kapcsolatos rövid, több nyitott kérdést tartalmazó kérdőívet töltöttünk ki 2012 őszén. Ez a vizsgálat nem reprezentatív, hanem egyfajta feltáró jellegű kvalitatív próbálkozás annak érdekében, hogy jobban megértsük a teljes egyetemi, főiskolai vizsgálat során kapott eredményeket.⁷

1. Fragmentált, félperifériás politikai szocializáció

A Kádár-korszak bukását követő rendszertranszformáció olyan nagy horderejű változásokat hozott magával, amelyek az élet minden területére kihatottak. E változások politikai szocializációban játszott hatásait számos kutatás vizsgálta (Szabó I.–Csepeli 1984, Csanády–Lux 1992, Erős–Murányi–Plichtová–Varga 1997, Szabó I.–Örkény 1997, Szabó I.–Falus 2000, Csákó–Berényi–Bognár–Tomay 2000, Laki–Szabó A.–Bauer 2001, Bauer–Szabó A. 2005, Bauer–Szabó A. 2009). Az 1990 óta eltelt 23 év

² A létező szocializmus parafrázisa. A létező demokrácia kifejezést Laki László és Szabó Andrea használta először.

³ Ennek eredményeiről, illetve a vizsgálat paramétereiről részletesen lásd: (Szabó A. 2012).

⁴ Lásd: www.aktivfiatalok.hu.

⁵ A második adatfelvétel mintanagysága 1300 fő, amely reprezentatív a nappali tagozatos főiskolai és egyetemi hallgatókra intézmény típusa, jellege, valamint intézményen belüli karok, nemek, képzési szint szerint.

⁶ A vizsgálatba 167 fiatal került (73 fő ELTE ÁJK politológia, 34 fő BCE politológia, 47 fő Debreceni Egyetem szociológia és szociálpolitika, valamint 13 fő ELTE Tanító és Óvóképző ifjúságsegítő). A hallgatók politika iránti érdeklődése kiemelkedően magas, az 1-től 5-ig terjedő skálán közel 4 pont. Több mint 50 százalékuk számára a demokrácia jelenti a legjobb rendszert, mintegy negyedük tartja bizonyos körülmények között elfogadhatónak a diktatúrát. A vizsgált társadalomtudományi szakos hallgatók mérsékelt beállítódásúak, kevésbé konzervatívok és a középtől enyhén jobbra állnak. Az egész főiskolás, egyetemista réteghez képest a pilot projektünk tagjai mérsékelt, demokratikus gondolkodású és politikailag erősen involvált (lásd Szabó A. 2012).

⁷ Mivel a vizsgálat nem reprezentatív a közlésre kerülő adatok alapvetően tendenciákat jeleznek, ezért százalékra pontos adatokat nem is közlünk.

alatt egy olyan új korosztály nőtt fel, amelynek már kevés közvetlen kapcsolata van a Kádár-korszakkal, ugyanakkor az újkapitalizmussal kapcsolatos attitűdjei legalábbis ambivalensek (Gazsó–Laki 2000, Szabó A.–Kern 2011, Laki–Szabó A. 2012). Az Aktív Állampolgárság Alapítvány témában rendezett konferenciájának főbb állításait összefoglaló kiadvány (Kende 2008, 6) egyenesen így jellemzi a kialakult helyzetet:

„A rendszerváltás óta felnőtt Magyarországon egy új generáció, amelynek társadalmi aktivitása, kormányzattal szembeni attitűdje, demokráciához fűződő viszonya nem tér el jelentősen a felnőtt társadalométól. Egy új generációnyi „homo kádárikusz” nőtt fel, alapvetően paternalista elvárásokkal, rövid távú koncentráló, erős fogyasztói igényekkel, közösségi szolidaritás hiányával, ugyanakkor egy szabadabb, de bizonytalanabb közegben”.

Bár az új rendszer sem intézményrendszerében, sem működésében nem vállal közösséget az előzővel, ideológiája pedig a korábbi hivatalos ideológia antitézise (Szabó I. 1994, 62–63) a demokratikus átmenet több generációs folyamat jellegéből adóan máig tovább élő minták terén számos azonosság mutatkozik a Kádár-korszak és a rendszertranszformációt követően kialakult politikai rendszer között. A rendszertranszformációt követően felnőtt korosztályoknak közvetlen élménye a Kádár-éréről nincsen, ily módon körükben az államszocializmussal kapcsolatos értékítéletek a rendszertranszformációt követően kialakult politikai szocializációs modell különböző ágensei (pl. család, iskola, kortárs csoportok, média) által átadott információk segítségével öröklődnek tovább.

Szabó Ildikó *Nemzet és Szocializáció* című munkájában részletesen kifejti, mik az okai annak, hogy a rendszerváltás után Magyarországon a kollektív identitással kapcsolatos kérdések megőrizték átpolitizáltságukat. Értelmezésében a

„szocializációs hatások együttese az adott kultúrára vagy csoportkultúrára jellemző szövedék, amely egyfajta virtuális valóságként benne van a társadalmi közgondolkodásban. A kultúra része, amely a történelem során folyamatosan „szövedik”. Mintázata változik, de megőrződnek benne régi elemek, alakzatok is. (Szabó I. 2009, 26.)

A szerző a rendszertranszformáció utáni időszak politikai szocializációs modelljét, mint fragmentált, „félperifériás” modellt írja le. A modellt a szocializáció tényezői (család, iskola, médiumok, kulturális közvetítők, tartalmak) közötti gyenge és esetleges kapcsolatok jellemzik. Egyszerre és párhuzamosan zajlik az egyes ágensek le- és felértékelődése, és nem szinergiákról, hanem fragmentálódásról beszélhetünk. Mivel ugyanakkor a politikai szocializációs ágensek kölcsönhatásban vannak egymással, fontossági sorrendjük a felnövekvő egyén számára állandóan változik, ezért fontos, hogy a különböző intézmények hatását ne egymástól függetlenül, hanem egymás függvényében kezeljük (Somlai 1997).

A modern tömegkommunikációs eszközök megjelenésével mára az információ-áramlás rendkívüli mértékben felgyorsult, a politika üzeneteinek

közvetítésében ma egyértelműen a média játssza a főszerepet, hiszen hatása gyorsabb és tágabb spektrumú, mint bármelyik másik ágensé. (Szabó I. 2009). Ugyanakkor a rendszerváltozást követően hazánkban kialakult, társadalmilag aluldeterminált médiatér létrejött a média hatásainak egyre erősödő kontextusfüggőségéhez, kiszámíthatatlanságához vezet. A népszerű, mediatizált nyilvánosságban a médiahatásokat egyre inkább az elköteleződés és a távolságtartás kiszámíthatatlan dinamikája mozgatja (Csigó 2005).

Csákó Mihály 2005-ben és 2008-ban végzett, *Iskola és társadalom* című vizsgálataiban azt kutatta, hogyan vélekednek a demokrácia fogalmáról a diákok. Csákó szerint a magyar társadalom egyik sajátos ellentmondása, hogy éppen a család szocializációban betöltött funkciója gyengült meg a rendszertranszformációt követően, míg előtte éppen a család játszotta a kulcsszerepet a szocialista ideológia ellensúlyozásában (Csákó 2004). Ma Magyarországon az iskolai nevelés csupán korlátozottan alkalmas értékek átadására. Az iskola nem a társadalom közös kultúráját közvetíti, hanem az adott intézménytípus zárt, saját maga számára elkülönített társadalmi kultúráját. Legtöbbször nem kerül sor a politikai rendszertranszformációval kapcsolatos történések, események tudatosítására, feldolgozására, az összefüggések feltárására.

A fragmentált és disszonáns szocializációs ágensek nem állnak össze egységes rendszerré, és ebben a félperifériás szisztémában minden arra mutat, hogy a diákok kevéssé látják át érdekeik, igényeik érvényesítése, sérelmeik orvoslása és a rendelkezésükre álló demokratikus formák közötti kapcsolatot. Ha a kibocsátó család gyenge és az iskolai demokrácia gyakorlata elégtelen, akkor kevéssé tudja segíteni a demokráciával kapcsolatos igények világos megfogalmazását (Csákó 2004). Miközben a fiatalokkal, ifjúságüggyel kapcsolatos hazai tudományos munkák a nem formális oktatás szerepét emelik ki, valamint a szocializációs közegek elméleteire alapozva hangsúlyozzák a fiatalok bevonását a harmadlagos, iskolán túl, szabadidőben (Nagy–Székely 2010, 23), addig a nyolcvanas évekhez hasonlóan mára ismét oda jutottunk, hogy „...a direkt iskolai szocializáció elsősorban a makroszintű politikáról szóló ismereteket, információkat adja át [a fiataloknak], és pontosan a napi gyakorlatban jól használható, a mikroszintű konfliktusokat feloldani képes, a történelem és osztályfőnöki órákon egyébként át nem adható készségeket, ismereteket, mintázatokat nem nyújtja a magyar fiatalok számára.” (Szabó A.–Kern 2011, 46)

A szocializáció folyamatának változását tekintve Szabó Andrea és Kern Tamás (2011) tanulmánya arra következtetésre jut, hogy a rendszer-transzformáció óta eltelt évek alatt alapvetően deficitikus politikai szocializációs mechanizmusok épültek ki, a már a Kádár-korszakban is elégtelenül működő szocializációs ágensek az elmúlt két évtized alatt még nyilvánvalóbb diszfunkciós működésmód jeleit kezdték mutatni.

A fragmentált politikai szocializáció hatásai kimutathatók saját főiskolás, egyetemista vizsgálatunkban is. Nem egyszerűen arról van szó, hogy adott esetben kevés ismerettel rendelkeznek a magyar főiskolások és egyetemisták a politikai, közéleti kérdésekről, hanem ezek nem állnak össze koherens képpé. Meglehetősen magas körökben a bizonytalanság, és nagy az ideológiai zűrzavar. Olyan, látszólag egymást kizáró válaszokat adtak a kutatás különböző blokkjai során, amelyet nem

tudunk magyarázni a hagyományos szocializációs módszerek eszköztárával. Az feltétezzük, hogy a fiatalok politikai gondolkodásában minden korábbihoz képest nagyobb az affektív, érzelmi alapú megközelítés. Hogy konkrétan jelezzünk ilyen inkoherens, egymással – látszólag – össze nem illő példákat, a fiatalok egyszerre tudnak diktatúra pártiak, a jelenlegi demokráciával elégedettek és mondjuk LMP-szavazók lenni. Gondolkodásukban megfér az államilag finanszírozott felsőoktatási képzési helyek csökkentése elleni tüntetésen való részvétel és a Fideszre való szavazás (amely a csökkentést elrendelte).

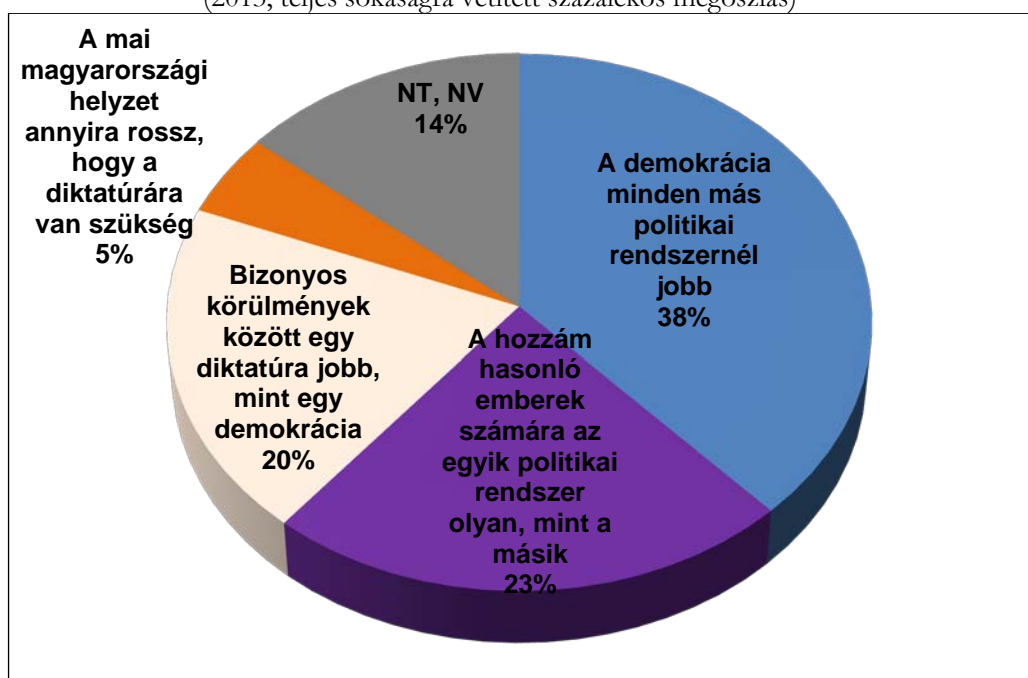
A fragmentált, félperifériás szocializáció létrejötte nyilvánul meg tekintetben is, hogy az egyetemisták és főiskolások vajmi keveset tudnak a családjuk Kádár-korszakbeli életéről. A speciális vizsgálati etapunkban (kvalitatív pilot vizsgálat) a társadalomtudományi szakos hallgatók – akikről azt feltételeztük, hogy az átlagosnál jobban érdeklődnek a politikai, közéleti problémák iránt, valamint fogékonyabbak a társadalmi kérdésekkel kapcsolatban – mint egy negyede állította, hogy vagy nem beszélgetett egyáltalán otthon a Kádár-korszakról, vagy nem emlékszik beszélgetett-e erről a kérdéstről családjában, középiskolás korában. A múlt tehát még ezen, egyébként az egyetemista, főiskolás rétegen belül kifejezetten aktív, politikailag involválódott (lásd: Szabó A.–Oross 2012) fiatalok körében is feldolgozatlan.

És még ha történik is beszélgetés a családon belül, nem biztos, hogy az információk precízen ülepednek le a fiataloknál. Erre utal, hogy a társadalomtudományi szakos fiatalok mintegy egyötöde nem tudja megítélni, hogy családja jelenleg jobban, ugyanúgy, vagy rosszabbul él-e, mint a Kádár-korszakban és ez független attól, hogy beszélgettek-e otthon erről az időszakról vagy sem. Egyébként azok, akik beszélgettek a családon belül erről a történelmi időszakról úgy emlékeznek, hogy a szülők többnyire pozitív kontextusban emlegették a Kádár-érát, kb. egyharmaduk emlékezete szerint a véleményekben a negatívumok domináltak, míg kb. a hallgatók egynegyede szerint a szülők semleges viszonyultak az előző rendszerhez. Bár kicsi a mintánk, és ahogy korábban jeleztük nem is reprezentatív, mégis annyi kijelenthető az elemzés alapján, hogy statisztikai értelemben erős összefüggés mutatható ki a szülői álláspont és annak megítélése között, hogy a család most vagy a Kádár-érában élt-e jobban. Akik jobban éltek akkor, azok egyértelműen jobb kontextusban emlékeznek erre az időszakra, ill. fordítva, azok a szülők, akik pozitívabban nyilatkoztak a Kádár-korszakról, azok a hallgatók véleménye szerint jobban is éltek, mint manapság.

Elrémisztő adat és nagyon is pontosan mutatja az intézményes szocializáció deficitese működését, hogy a társadalomtudományi szakos hallgatóink mintegy egyharmada – emlékezete szerint – a középiskolában osztályfőnöki vagy társadalomismereti órákon vagy nem beszélgetett, vagy nem emlékszik rá, hogy beszélgetett volna a Kádár-korszakról. Ha se otthon, se az iskolában nem került szóba, akkor mégis honnan kellene a fiataloknak információt gyűjteniük egy általuk már nem ismert időszakról. Költői a kérdés, de nem éppen az lenne-e az iskola egyik fontos funkciója, hogy az ilyen kérdésekben is támaszkodót, fogódzó pontot nyújtson a fiatalok számára? Ha egy fiatal nem ismeri az államszocializmus pozitív és negatív oldalait, ha nem tudja, hogy mi volt benne a jó, és mi volt az, amiért a diktatúrák közé

soroljuk, hogyan tudja kontextusba helyezni az újkapitalizmust? Ezek alapján persze nem meglepő – és jól jelzi a félperifériás szocializáció következményeit –, hogy a magyar nappali tagozatos főiskolások és egyetemisták 14 százaléka nem tudja vagy nem akarja megmondani, hogy álláspontja szerint melyik a legjobb politikai rendszer, a demokrácia vagy a diktatúra. Itt még nem magáról az adatokról beszélünk – az is nagyon érdekes és tanulságos –, hanem általában a demokrácia versus diktatúra megítéléséről. 2013-ban a magyar nappali tagozatos hallgatók egyhete számára ennek a kérdésnek a megítélése olyan bonyolult, vagy olyan problematikus esetleg annyira lényegtelen, hogy még csak gondolkodni sem hajlandóak a kérdésen.

1. ábra. Az egyes rendszertípusok megítélése
(2013, teljes sokaságra vetített százalékos megoszlás)

Forrás: Aktív Fiatalok, 2013. Saját számítás.

Talán nem véletlen, hogy a Kádár-éráról a társadalomtudományi szakos hallgatóknak első blikkre meglehetősen sematikus, mondhatni könyvszagú kifejezések jutnak eszébe, alig egy-két fő írt ötletes, fiatalos vagy éppen személyes jellegű megjegyzést. Minden hallgatónak azt az egy szót kellett leírnia, ami először eszébe jut arról, hogy „Kádár-korszak”. A kifejezések a negatívtól a pozitívig terjedő skálán helyezkednek el.

Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a leggyakoribb a gulyás, frizsider kommunizmus, illetve a „legvidámabb barakk” kifejezések voltak, amelyek a Magyarországon kialakult államszocializmus „Béketábor”-on belüli – állampolgárok szempontjából – relatíve kedvezőbb helyzetével, az életszínvonal cáfolhatatlan

emelkedésével áll összefüggésben. Ez a Kádár-korszak kisegyszisztenciájának, a „kádári kisember” kultusznak a továbbélése, vagy másképpen a rendszer és az életvilág között ideiglenesen és hallgatólagosan megkötött szerződés meglétének, eredményének az igazolása. Erre utal, hogy több hallgatónál egyértelműen megjelennek a fogyasztásra, a jólétre utaló (kolbász, Trabant) kifejezések is. A Kádár-korszakból összességében a társadalmi felemelkedés biztonságos és kiszámítható lehetősége hagyományozódott tovább leginkább a fiatalok számára.⁸ Érdemes utalni a konszolidáció, az enyhülés, a biztonság, a kiszámíthatóság, a paternalizmus, teljes foglalkoztatás kifejezések meglétére is.

A szóasszociációban a második helyen két kifejezés a szocializmus és ettől lemaradva a kommunizmus áll. Mindkettő – elvileg – értéksemleges kifejezés, a rendszerformára utal. Véleményünk szerint ezt a két kifejezést a hétköznapi nyelvre úgy is lehetne fordítani, hogy „tulajdonképpen semmi se jut eszemre a Kádár-korszakról”. „Tanultunk valamit, hallottam valamit, de nincs ehhez a korszakhoz viszonyom”.

A harmadik leggyakoribb kifejezés a Kádár-korszakot negatív aspektusból mutatja be: „diktatúra/elnyomás/puha diktatúra”. Ezeket a kifejezéseket elsősorban azok a hallgatók emlegették, akik egyébként is több szempontból negatívan nyilatkoztak a vizsgálat során, a családi emlékezet a korszak diktatórikus vonásait örököltette tovább. Ezt a vonalat erősíti a következő negatív jelzőkből álló szócsoport is: merev, rossz, korlát, „szívás”, stb., illetve a besúgókra, ügynökökre támaszkodó hatalomgyakorlási technika felemlítése is (megfigyelés, nemzetbiztonság, megtévesztés).

Mindent egybe véve véleményünk szerint a szóasszociációt inkább a pozitív töltetű, a Kádár-korszakról inkább kedvező képet festő szavak dominálják. Ezután következnek a semleges, a rendszer egészére vonatkozó kifejezések, a negatív oldal pedig inkább kisebbségben lévőnek tekinthető.

1. táblázat. Mi az az első (egyetlen) szó, ami eszébe jut erről a kifejezésről, Kádár-korszak?

szó	N
gulyás (frizsider) kommunizmus, „legvidámabb barakk”	24
szocializmus	20
kommunizmus	14
diktatúra/elnyomás/puha diktatúra	13
szigorúság, fegyelem, konzervatív, merev, rossz, feszélyezettség, korlát, szégyen, „szívás”, semmittevés, pangás	11
munkalehetőségek, teljes foglalkoztatottság	8

⁸ Nem állítjuk azonban, hogy erre a szerződésre tudatosan utalnak a szülők. A kollektív emlékezetben ugyanakkor kétségtelenül a gazdasági szempont dominál.

jobb élet, jólét, evés/kolbász, Trabant, fogyasztás	8
elvtárs, nomenklátúra, MSZMP, munkásőr, egypártrendszer, rezsím, Kádár János	7
konzolidáció, enyhülés	6
megfigyelés, nemzetbiztonság, megtévesztés, szalámi taktika	6
biztonság, kiszámíthatóság, paternalizmus	5
adósság	5
kultusz, május 1., múlt, történelem	4
gyermekévek, anyu, nagymama	3
Összesen	134

1. 1. A félperifériás szocializáció generációs megközelítése

A Kádár-korszakhoz való viszonyt egy másik aspektusból, generációs szempontból vizsgálva fontos annak tisztázása, milyen tulajdonságokkal írhatók körül a rendszerváltozást követően felnőtt magyar fiatalok, beszélhetünk-e a rendszerváltozás generációjáról? A legtöbb nemzedéket a nagyobb történelmi események, korszakok meg- és átélése definiálja. Míg a Kádár-korszak aranykorában (1960-as, '70-es években) felnőtt nemzedéket a konfliktuskerülő politikai kultúra és a materializmus jellemzi (Karácsony 2005, Szabó I. 1991); addig az úgynevezett X-generáció⁹ tekinthető a rendszerváltó generációnak, hiszen fiatalkorukat a szocialista rendszer széthullása határozta meg – többségük az ellenzéki mozgalmak felé orientálódott és meghatározó ideológiai töltetük az antikommunizmus volt (Stumpf 1994). A rendszerváltás után felnőtt Y-generáció tagjainak nincsenek ilyen kollektív élményeik és emlékeik, az ő kohéziójukat alapvetően a technikai újítások biztosítják (Csepeli 2006, Strauss–Howe 2000). Ezek inkább globális jellegűek, mintsem nemzet-specifikusak: szocializációjukat a közös identitásformáló események hiánya jellemzi. Ezek a szocializációs mechanizmusok a mai napig kihatnak a különböző generációk értékvilágára (Mannheim 1969).

A rendszertranszformáció időszakában illetve az azt követően felnőtt X és Y-generáció politikai szocializációjának folyamatát összehasonlító szempontból vizsgálva van egy nagyon fontos sajátosság, amiben azonosság mutatkozik a Kádár-korszak és a rendszertranszformációt követően kialakult politikai rendszer között. Májig nem sikerült ugyanis kialakítani a polgári forradalmakat sikerre vivő országokban általánossá vált evolutív politikai szocializációs modellt, amely során az egyén és hatalom viszonya kiegyensúlyozott fejlődés eredményeként alakul, s amelyben a

⁹ Az elnevezés és a meghatározott időintervallum a McCrindle-Wolfinger szerzőpárostól (2010) származik.

hatalom fölötti társadalmi kontroll abban teszi érdekeltté a függőségi viszonyok szereplőit, hogy ezeket a viszonyokat lélektani értelemben egyenlő viszonyokként realizálják. Az evolutív szocializációs modellben a különböző csatornákon közvetített értékek nem mondanak ellent egymásnak, inkább kiegészítik egymást, ezáltal az adott közösség közös történelméről továbböröklődik egy mindenki által elfogadott közös narratíva (Szabó I. 2009 22).

A rendszertranszformációt követően Magyarországon azonban továbbra is az ún. revolutív szocializációs modell domináns. Ebben a modellben a társadalom nagy része időről időre politikai identitásának újrafogalmazására kényszerül. Az újrafogalmazás alapját nem kollektív cselekvésen alapuló szerves társadalomfejlődés jellemzi, hanem a változásokat keresztülvivő politikai erők gyakran a kényszer eszközével élve, az egyén autonómiáját sértő módon erőltetik a társadalomra akarataikat. Részben ebből adódik, hogy a politikai magatartást a politikához való aszimmetrikus viszony határozza meg, az egymást váltó identitásstratégiák pedig rendszerint kétosztatúak – a korszakonként különbözőképp definiált „jókra” és „rosszakra”, elsődrendű és másodrendű állampolgárookra – különülő társadalomkép jegyében fogalmazódnak meg. A közélet kérdései így az egyént feszélyező morális kérdésekké válnak. Míg a harmonikusabban alakuló politikai szocializációk során az értékekbe ágyazott ideológiák, kulturális világképek hozzák létre a politikai érzelmeket, (Hammer 2005: 20) addig e viszonyok között az egyéni szorongásból fakadó passzivitás következtében a problémák felülről való megoldását, a felmerülő problémákért a bűnösök megnevezését és megbüntetését várja. A politika rendszer legitimitásának alapja a problémák kompromisszumos megoldása helyett a konfliktusos kiélezése, az ellenség leleplezése és hatalomból való kiszorítása (Bihari 2009: 436).

Kvalitatív kutatásunkban a nappali tagozatos társadalomtudományi szakos fiataloknak arra a kérdésre is választ kellett adnia, hogy érte-e a családot represszió a Kádár-korszakban. Meglehetősen tanulságos, miszerint a hallgatók több mint egyharmada semmiféle információval nem rendelkezik ezen kérdéssel összefüggésben. Mintegy negyedük számolt be arról, hogy tudomása szerint a család valamely tagját érte represszió az államszocializmus alatt, kétötödük pedig arról vallott, hogy ismeretei szerint a családot nem érte semmiféle hátrány. A hallgatók ideológiai beállítódása ugyanakkor nem mutat érdemi összefüggést a vélelmezett represszióval. A mérsékelt/radikális, a bal/jobboldali vagy éppen a liberális/konzervatív skála különböző pontjain található fiatalok nagyjából azonos arányban vallanak a családot ért represszióról, másképpen nem attól lesznek radikálisok és/vagy jobboldaliak, mert a családjuk elnyomásban élt a Kádár-korszakban. Ideológiai hovatartozásukat sokkal inkább a jelen helyzet megítélése, illetve a jelenből a múltba kivetített álláspontok, vélekedések magyarázzák, mint önmagában a múlt.

Az is elgondolkodtató, hogy a 2013-as egyetemista, főiskolás kutatásunk adatai szerint a fiatalok rendkívül szélsőségesen gondolkodnak azokról a pártokról, amelyek nem állnak közel hozzájuk. Tökéletesen működik körükben a „mi” és „ők” felosztás. Az én pártom nagyjából rendben lévő, de a többi – különösen, ha az a legnagyobb

politikai ellenfél – penetránsan¹⁰ rossz, elfogadhatatlan, szinte diszkreditálandó. Nincs átmenet, nincs kompromisszumra lehetőség. Ha nem az én pártom, akkor semmi. A szélsőségesre való hajlam egyébként több más kérdés kapcsán is megjelenik. A magyar egyetemisták és főiskolások döntő többsége, több mint fele szerint fokozott szigor szükséges a közrend védelmében: a rend fontosabb, mint a bűnelkövetők jogai, több mint egyharmaduk úgy vélekedik, hogy a bűnözési hajlam a cigányok vérében van, és szintén meghaladja az egyharmadot azok aránya, akik úgy vélik, hogy a gyerekeknek meg kell tanulniuk, hogy a legfontosabb az engedelmesség és a tekintélytisztelet.

1.2. A Kádár rendszer örökségének eltérő politikai és társadalmi megítélésében

A politikai szocializációt fenntartó tényezők között kiemelt szerepet játszik a múlthoz való viszony lezáratlansága. A Kádár rendszer zárványként marad a társadalmi tudatban.

„A rendszer bukására ugyanakkor nem sokan számítottak, de csupán keveseknek volt ellenükre. A fordulat azonban nem katarzist váltott ki – mint az NDK-ban vagy Romániában, ahol hirtelen omlott össze a rendszer -, hanem inkább megkönnyebbülést, hiszen a folyamatos változás fokozatos adaptációs lehetőséget vont maga után, összességében pedig békés átmenetet kínált. A társadalom többségének aktív közreműködése nélkül valósult meg a rendszerváltás (Szabó I. 2000: 2009).

Az egyének, családok, csoportok életét közvetlenül elérő és közvetlenül fenyegető, együttes élménnyé fonódott traumák végigkísérték a 20. századi magyar történelmet (Erős 2001). A 20. század történetét Erős Ferenc egyenesen kollektív traumák sorozataként nevezi meg (Erős 2007, 7). Nem úgy, mint Németországban, ahol ezt 1968 óta folyamatosan teszik, nálunk ezek a traumák máig kibeszéletlenek, feldolgozatlanok. Feldolgozatlanságuk, szőnyeg alá söprésük és az ebből fakadó feszültségek pedig a pártidentifikációs stratégiák részévé, törésvonalképző jeggyé váltak.

A nemzedékek közötti választóvonal a rendszerváltás után leginkább a múlthoz való viszony mentén bontakozott ki (Karácsony 2005). Miközben az 1945 és 1990 közötti üldözöttség kapcsán Kádár személye mutatja a legerősebb összefüggést, addig a Kádár személyénél jóval kevésbé osztja meg a közvéleményt a kádári konszolidáció éveinek a megítélése. A hétköznapi életkörülmények tekintetében erről a korszakról él a legkedvezőbb kép a közvéleményben. (Karácsony 2005: 7).

Karácsony Gergely elemzéseinek fényében különösen érdekes Hunyadi György kutatása a XX. századi korszakok (traumák) megítéléséről. Hunyadi szerint a

---

¹⁰ És itt ténylegesen a legszélsőségesebb, a legdurvább, nyomdafestéket gyakran nem tűrő kifejezések használatáról van szó egy nyitott kérdésblokkban, ahol kifejezéseket kellett társítani hat parlamentben lévő párthoz.

rendszertranszformációt követően a fiatalok és az idősebbek is differenciáltabban és realisabban látják Magyarország XX. századi történelmének alakulását, mint azt feltételeznénk. 1994-ben végeztek egy országos reprezentatív vizsgálatot, amelyben azt kérdezték, hogy „...miként éltek hazánkban az emberek 1900-ban, 1925-ben, 1950-ben, 1975-ben és miként fognak élni 2000-ben” (Hunyadi 2010, 162). A kapott eredmények az ország XX. századi fejlődésének sajátos ívét rajzolják fel. 1990-1925-1950-1975-2000 egymást 25 évvel követő időpontok, pontosan lehetett belőle a különböző történelmi korszakokat követni. 2000-ben megismételt vizsgálat során hasonló fejlődésvonalat tudtak leírni, mint közel egy évtizeddel korábban: „... az 1900-as évek átlagos világához képest a század első felét hanyatlásként ítélték [a kérdezettek] az 1950-es mélypontig, majd egy jelentős javulás látható 1975-ig, melyet rendszerváltó tapasztalatok nyomán ismét visszaesés követ. Vagyis a Kádár korszak 1975-ös éve kimagaslik a történelmi dátumok közül, első helyét még a jövő optimista kilátásai sem kérdőjelezik meg. (Hunyadi 2010, 184)”. Hunyadi és Erős Ferenc kutatásai arra utalnak, hogy a XX. század társadalmi traumáinak tengerében a Kádár-konzolidáció rövid időszaka a kollektív emlékezet számára fontos értéként, rövid nyugalmi periódusként rögzül, amelyet azonban a napi pártpolitikai csatározások, a pártok szavazatmaximalizásra való törekvése gyakran átír, átértékel, illetve átírat, átértékelte.

A nagymintás ifjúságkutatások sorában 2008 folyamán nyílt először lehetőség, hogy a 15–29 év közötti magyar fiatalok véleményt mondjanak a Kádár-korszakról és ezzel párhuzamosan a jelenlegi rendszerről.¹¹ Az eredmények azt jelezték, hogy az ifjúsági korosztályok meglehetősen megosztottak, polarizáltak és egyben tanácstalanok voltak a kérdést illetően, hiszen a kérdésre választ adók fele 9 szempont¹² figyelembe vételével a jelenlegi, másik fele a Kádár-korszakot tekintette inkább kedvezőbbnek, jobbnak (Szabó A.–Kern 2011, Laki–Szabó 2012).

Az akkori, az 1980-as évek végén született¹³ egyetemisták és főiskolások ugyanakkor differenciáltabban értékelték a Kádár-korszakot és a jelenlegi rendszert.

¹¹ Az eredeti kérdés így szólt: Sokan szokták összehasonlítani a mostani és Kádár-rendszert, korszakot. Véleménye szerint a következő szempontok szerint összehasonlítva melyik rendszer jobb: az előző, Kádár-korszak vagy a jelenlegi rendszer? (Tudom, hogy nem élt az előző rendszerben, de azért lehetnek elképzelései.)

¹² A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: szociális biztonság?
A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: szabadságjogok (szólás-, vallás-, gyülekezési jogok)?

A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: munkalehetőség?

A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: fiatalok érvényesülése?

A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: szórakozási lehetőségek?

A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: felsőoktatásban való részvételi lehetőség?

A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: lakáshoz jutás lehetősége?

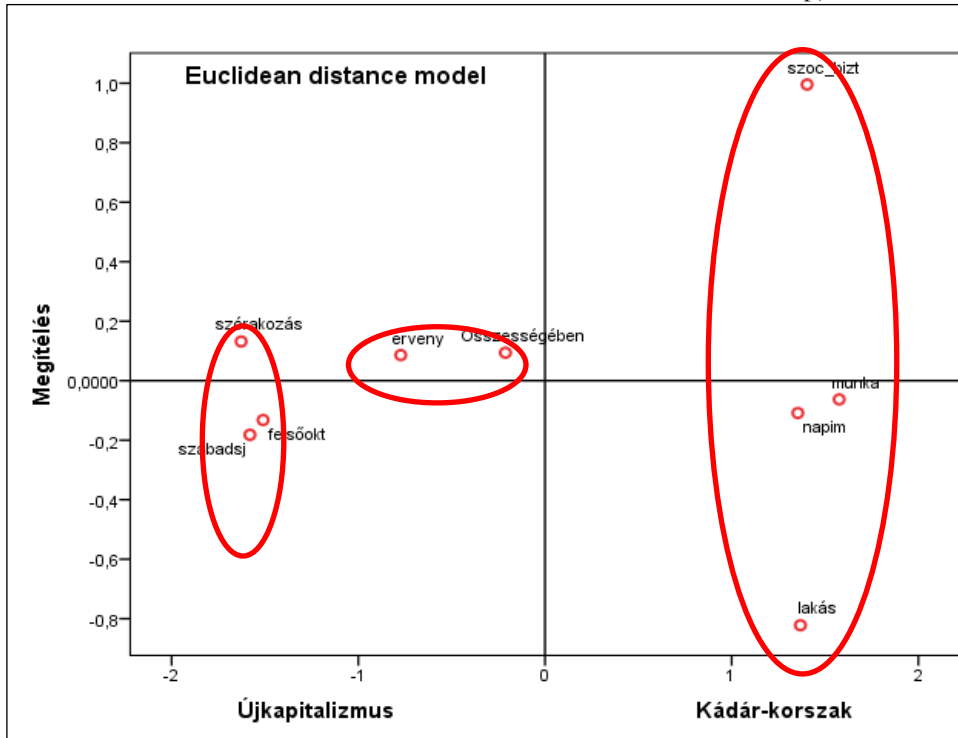
A Kádár-korszak vagy a mostani jobb a következő szempontból: napi megélhetés?

És mindent egybevetve melyik korszak (volt) a jobb?

¹³ Többségében 1983 és 1989 között születettek.

Többdimenziós skálázás révén¹⁴ nyert adatok szerint 4 tényező, a szociális biztonság, a munkalehetőségek, a napi megélhetés valamint a lakáshoz jutás egyértelműen inkább a Kádár-korszakhoz kötődött, míg a szórakozási lehetőségek, a szabadságjogok érvényesülése, valamint a felsőoktatáshoz való hozzájutás pedig a jelenlegi rendszerben volt kedvezőbb a hallgatók álláspontja szerint. Látható az alábbi adatokból, hogy 2008-ban a legegységesebb, leghatározottabb és legkedvezőbb megítélés alá a szociális biztonság esett, amely kétséget kizáróan – a hallgatók véleménye szerint – a Kádár-korszak meghatározó karaktere volt. A két élesen eltérő struktúra között középen két kérdés megítélése tartozott: ezek a fiatalok érvényesülése, és a két rendszer/korszak összesített megítélése. A két rendszert összehasonlítva a főiskolai és egyetemi hallgatók 2008-ban úgy vélekedtek, hogy a jelenlegi rendszer kedvezőbb, ezért is került a koordináta rendszer bal és pozitív oldalára a fiatalok érvényesülésével együttesen.

2. ábra. Hallgatók a Kádár-korszakról és a jelenlegi rendszerről, 2008
többdimenziós skálázás a kérdésre választ adók válasza alapján

Forrás: Ifjúság2008.¹⁵ Saját számítás.

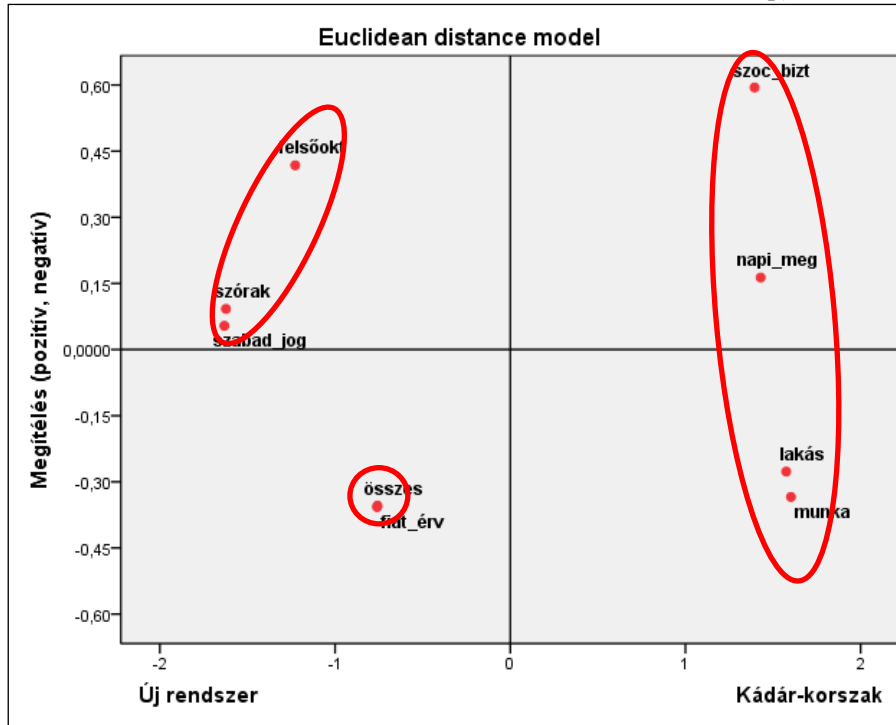
¹⁴ Az eljárás lényege, hogy egy többdimenziós térben helyezi el a szubjektív, vélemény (többnyire skála) típusú válaszokat hasonlóság és különbözőség alapján. A többdimenziós skálázás során abból indulunk ki, hogy a kérdezettek döntéseit valamilyen kognitív illetve affektív struktúrák befolyásolják.

¹⁵ A vizsgálatról részletesen lásd (Bauer–Szabó A. 2009.).

2013-ban, azaz 4–5 évvel a nagymintás ifjúsági felvételt követően a reprezentatív egyetemista és főiskolás vizsgálatok során újra megkérdeztük a hallgatókat a fenti 9 szempont alapján a Kádár-éra és a jelenlegi rendszer összehasonlításáról. A 2013-ban megkérdezett fiatalok túlnyomó többsége a rendszertranszformáció korai időszakában, 1990-1993-ban született, azaz többségük számára az előző időszak pusztán történelem. Rég múlt, „özönvíz előtti idők”, amelyet nem ők, hanem a szülők, nagyszülők éltek meg. Nos, a változás látványos.

1. A legnagyobb változás a két rendszer együttes megítélése és a fiatalok érvényesülése tekintetében mutatható ki. Jól látható, hogy a fiatalok érvényesülése teljesen összecsiszolt a két rendszer együttes értékelésével (korábban csak együtt mozogtak). Az adatok alapján a mostani fiatalok számára a Kádár-korszak valamint a jelenlegi rendszer megítélésének alapja a fiatalok érvényesülési lehetősége. 2008-hoz képest mindkettő határozottan az Újkapitalizmus felé billent el. De, és ez is nagyon fontos, a két rendszert összehasonlító változó az erősen negatív tartományba került. Engedtessék meg, hogy ezt úgy interpretáljuk, hogy a fiatalok inkább már a mostani világot ismerik, elfogadják, azt, adott számukra, de ezzel a világgal egyáltalán nem elégedettek, nem tetszik nekik, nem tudnak azonosulni.
2. Látható, hogy a skála jóval szűkebb lett. Míg 4 éve -1 és +1 között értéken belül szóródtak az eredmények, 2013-ban a hallgatók véleményét a statisztikai eljárás -0,6 és +0,6 közötti értéktartományban helyezte el, azaz a különbségek csökkentek.
3. A Kádár-korszakon belül a szociális biztonság prioritása továbbra is megmaradt, de a magyar főiskolások és egyetemisták véleménye szerint – „az idő mindent megszépít” – a napi megélhetés is nagyon kedvező volt a rendszertranszformációt megelőzően. Ezzel párhuzamosan a lakáshoz jutás és a munkalehetőségek egymáshoz közel kerültek, mintha a Kádár-korszakban legalább annyira könnyen vagy éppen nehezen lett volna lakáshoz jutni, mint munkához. E téren teljes félreértés uralkodik a nappali tagozatos hallgatók körében.
4. Átalakult az Újkapitalizmus oldala is. Kétségtelen, hogy ugyanazok a faktorok maradtak a pozitív oldalon, de a felsőoktatásba való jutás lehetősége elvált a szabadságjogoktól, valamint a szórakozási lehetőségektől, és némileg önálló szemponttá vált.

3. ábra. Hallgatók a Kádár-korszakról és a jelenlegi rendszerről, 2013
többdimenziós skálázás a kérdésre választ adók válaszaival alapján

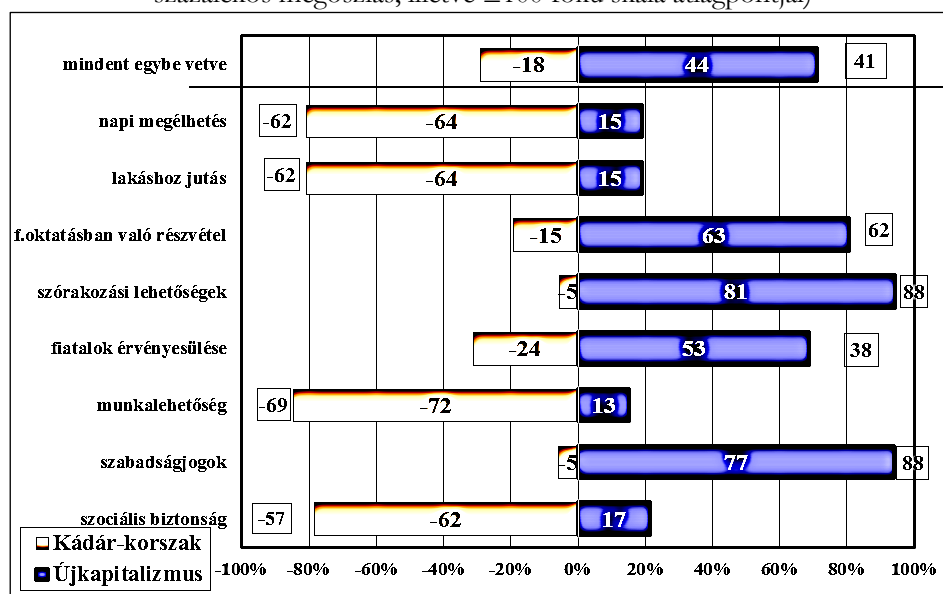
Forrás: Aktív Fiatalok 2013. Saját számítás.

A fenti sarkos állításunkat bizonyítják a részletesebb adatok. 4–5 év alatt érdemben növekedett azon hallgatók aránya, akik már nem tudták vagy nem akarták megítélni, összehasonlítani a rendszereket. 14 és 24 százalékpont között mozog a bizonytalanok és válaszmegtagadók aránya, amely korábban 10 százalékpont körül mozgott. A legkisebb a bizonytalanság egyébként a munkalehetőségek (Kádár-korszak), illetve a szórakozási lehetőségek (Újkapitalizmus) terén volt.

Az idő előre haladtával a fragmentált szocializáció okán megszűnt az összehasonlítási alap (nincs viszonyítási pont, nincsenek középső értékek). Az előző korszakkal összefüggésben maradt a családi visszaemlékezés, vagy éppen az iskolai oktatás, ezen szocializációs ágensek működéséről viszont korábban bizonyítottuk, hogy meglehetősen korlátozott a működésük még a társadalomtudományi szakos – politikailag sokkal involváltabb – hallgatók esetében is. Mindennek tetőzéseként a két rendszer összehasonlításakor a legkevésbé egyértelműek a válaszok. A magyar egyetemi és főiskolai hallgatók 38 százaléka vagy nem tudta, vagy nem akarta megmondani, hogy az Újkapitalizmus vagy a Kádár-korszak-e a jobb. Ráadásul mind az online mind a személyes kérdezés során százalékokban mérhető „egyik se” megjegyzést kaptunk, amelyet – zárt kérdés révén – nem tudtunk értékelni a feldolgozás során. Összességében a magyar egyetemista fiatalok 44 százaléka a

mostani, 18 százaléka a korábbi érárt tekintette jobbnak. Véleményünk szerint mégsem ez, hanem a közel 40 százalékos bizonytalan (válaszmehtagadó) arány a legérdekesebb.

4. ábra. Véleményed szerint a következő szempontok szerint összehasonlítva melyik rendszer a jobb: az előző, vagy a mostani? (2013, teljes sokaságra vonatkozó százalékos megoszlás, illetve ±100 fokú skála átlagpontjai)

Megjegyzés: Az ábrában (-) előjellel szerepelnek a Kádár-korszak százalékos értékei. Ennek kizárólag ábrázolástechnikai okai vannak, nem értékítéletet jelöl!

Forrás: Aktív Fiatalok 2013. Saját számítás.

2. A szembenézés elmaradásának következményei, negatív hatásai a „létező” demokrácia megítélésére

A fragmentált szocializáció következményei azonban nem csupán a Kádár-korszak megítélésére, hanem a jelenleg működő újkapitalizmus teljesítményének megítélésére, a politikai rendszerrel kapcsolatos elvárások formálódására is kihatnak. Miután a demokratikus politikai rendszerben felnövekvő korosztályoknak nincsenek közvetlen emlékeik a diktatúráról, és a politikai szocializáció fent jelzett hiányosságai miatt arról a legalapvetőbb információk sem jutnak el hozzájuk, viszonyítási alapként az általuk megélt, demokratikus politikai rendszert tekintik. Véleményük megfogalmazásakor azonban nem a demokráciáról, mint értékről vagy kívánatos politikai berendezkedésről alkotnak véleményt, hanem a rendszerváltás utáni modern magyar demokrácia teljesítményéről. Mindez „a demokráciáról általában alkotott kép” és a Magyarországon létező, 1989 után létrejött demokráciáról kialakult vélekedés közötti különbség kialakulásához is vezet.

Kutatásunk eredményeinek ismertetése előtt azonban érdemes röviden kitérni arra, mi jellemzi a rendszerváltás politikai elitjének demokráciához való viszonyát. A rendszerváltó politikai elitről valamint a politikai elit és a demokrácia viszonyával kapcsolatban Ilonszki Gabriella és Lengyel György (2009) felvetik azt a kérdést, hogy mennyire őszinte a politikai elit demokratikus elkötelezettsége, illetve mennyiben tekinthető a mai magyar politikai berendezkedés színlelt demokráciának. A szerzők azt állítják, amennyiben a demokratikus intézmények feltételei közt az elit és a társadalom jelentős csoportjai nem tanúsítanak norma követő magatartást, annyiban e jelenség megragadására alkalmasnak látszik a színlelt demokrácia fogalma. Állításuk alátámasztásához a populista tendenciák bátorítását, a transzformatív elemek túlsúlyát, a politika perszonalizációját és tabloidizációját, a hétköznapi élet és a szakmai kérdések átpolitizálását, a közpénzek nem transzparens felhasználását, a széles körben elterjedt adóelkerülést és normaszegést, valamint az ellenfelek legitimációjának megkérdőjelezését, a köz és az elit számára eltérő tartalmú üzenetek küldését hozzák fel példaként, mint a magyar demokratikus elitizmus zavaró aspektusait. A szerzők aláhúzzák, ezek azért különösen kirívóak ezek nálunk, mert rosszul működő intézményekkel és alacsony bizalmi szinttel társulnak.

„A színlelt demokrácia feltételei között a társadalom jelentős csoportjai és az elit csak imitálják a szabályok elfogadását, ami kiegészül a demokratikus játékszabályokat illető elitkonszenzus hiányával, valamint a politikai vezetőréteg és a társadalom kapcsolatában a szimbolikus képviselő dominanciájával – a tartalmi képviselő és a felelősség helyett.” (Ilonszki–Lengyel 2009, 8).

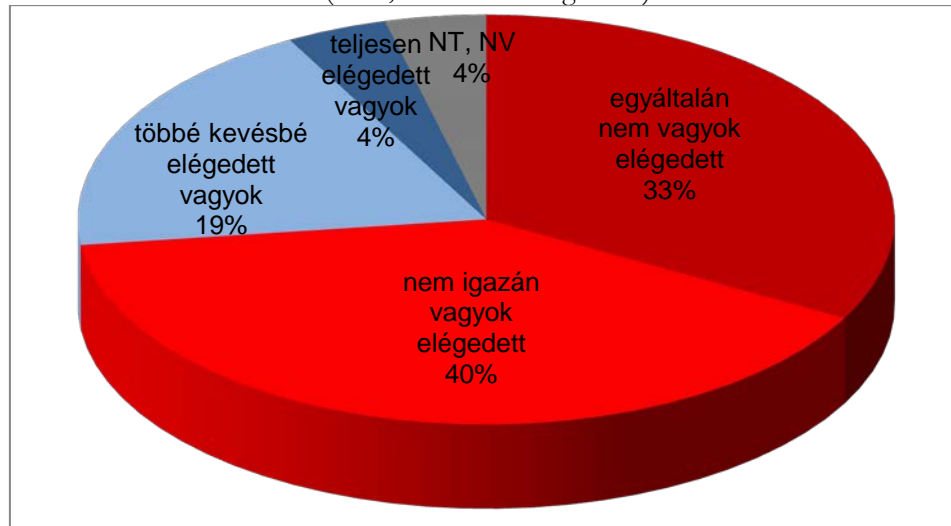
A rendszerváltást követően kialakult politikai rendszer által közvetített értékek kapcsán Laki László és Szabó Andrea 2012-es cikkükben egyenesen azt állítják, hogy a rendszer-transzformáció után kialakult demokratikus politikai szocializációra – hasonlóan a Kádár-korszakhoz – a dualitás jellemző. Csakúgy, mint a Kádár-érában, a hivatalos, intézményes szocializáció mellett létezik egy másik, amely a háttérben, rejtetten adódik tovább. A szerzőpáros szerint ebben a duális modellben az egyén tapasztalatai és a „létező demokrácia” (a létező szocializmus kifejezés nyomán) saját, hivatalos öndefiníciója között súlyos ellentmondás feszül (ezt nevezik a szerzők félperifériás szocializációnak). A feszültség eszkalációjának következményei pedig súlyosak lehetnek: akár a rendszerrel szembeni állampolgári lojalitás felmondása, és a társadalmi, politikai válság kialakulása is lehetséges.

A magyar egyetemisták és főiskolások sem 2012-ben, sem 2013-ban nem voltak elégedettek a demokrácia működésével. Legfrissebb, 2013 tavaszi adataink szerint – a Kádár-korszak és a jelenlegi rendszer összehasonlításával szemben – meglehetősen karakteres és egyértelmű a fiatalok véleménye. Közel háromnegyedük elégedetlen vagy teljes mértékben elégedetlen a magyarországi demokrácia jelenlegi működésével, az elégedett oldalon pedig kevesebb mint egynegyedük áll. Ráadásul, a demokrácia teljesítményének megítélése egyértelműen a politikai hovatartozástól függ, és az ideológiai törésvonalak mentén történik. Elégedettebbek a Fidesz-szavazók, még

rendkívül elégedetlenek a baloldali, ellenzéki szimpatizánsok. Újra csak a korábban jelzett fragmentáció, a „mi” „ők” felosztás érvényesül.

5. ábra. Mennyire vagy elégedett a demokrácia működésével az országban?
(2013, százalékos megoszlás)

Forrás: Aktív Fiatalok 2013. Saját számítás.

Álláspontunk szerint a létező demokrácia negatív felfogása visszahat a demokráciáról versus diktatúráról való gondolkodásra is. Ahogy fentebb jeleztük, amikor a demokráciáról gondolkodnak nem egy idáltipikus rendszert mérlegelnek a diktatúrával szemben, hanem éppen a félperifériás, fragmentált szocializációból fakadó ismerethiány okán a jelenlegi helyzetet vetítik ki. Ahogy az az 1. ábra adataiból kitűnik a magyar nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások mindössze 38 százaléka vélekedik úgy, hogy a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb, 23 százalékuk rendszerszkeptikus választ ad (a hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint a másik), míg egynegyedük (!) diktatúra párti. 20 százalékuk „csak” bizonyos körülmények között, 5 százalékuk pedig a mostani kialakult viszonyokra vonatkoztatja a diktatúra iránti igényét. A 2012-ben elkészített első hullám eredményeihez képest¹⁶ a legfontosabb változás a bizonytalan és válaszmegtagadó csoport jelentős növekedése.

¹⁶ A 2012-es eredmények nyilvánosságra kerülése, a magyar egyetemista és főiskolás társadalom kiábrándult, demokrácia-ellenes vagy éppen demokrácia-szkeptikus vélekedése komoly média és politikai visszhangot generált.

A diktatúrapárti nappali tagozatos hallgatók inkább jobboldali orientációjúak, konzervatívok leginkább pedig radikális beállítódásúak. Azt, hogy a létező demokráciaképből vezetik le a demokráciáról vagy a diktatúráról való általános gondolkodást statisztikai adatokkal is bizonyítható, hiszen érdemi összefüggés mutatható ki a két változó között.¹⁷ Azok körében, akik úgy vélik, hogy a mai helyzet annyira rossz, hogy diktatúrára van szükség, a legmagasabb a létező demokrácia elutasítása (másfélszer többen vannak az egyáltalán nem elégedettek, mint az átlag). Ha pedig pártpreferencia alapján vizsgáljuk a kérdést megállapítható, hogy a diktatúra (legyen ez akár a prompt akár a vélelmezett diktatúra) elfogadottsága a legmagasabb a Jobbik szavazói körében, de az átlagnál magasabb a Fidesz hívei körében is.

Konklúzió

A szocializációs ágensek érték- és információ átadási nehézségeit mutatja, hogy feltűnően nagy arányban szerepelnek a mintánkban azok, akik a két politikai berendezkedés összevetését célzó kérdésre nem tudtak választ adni, és számos megállapításuk szembemegy mind a történelmi hitelességgel (például az a vélekedés, miszerint a fiatalok számára Kádár-korszakban a lakhatás egyszerűbb volt) mind a létező, demokratikus politikai rendszer által hivatalosan vallott értékekkel. A megkérdezett fiataloktól kapott válaszokból a demokratikus politikai szocializáció modellje helyett egy ki nem beszélt konfliktusoktól terhes, félperifériás szocializáció nyomai látszanak.

Nincs feldolgozva a múlt, nem világos az, hogy mit mihez kellene a főiskolás és egyetemista fiataloknak viszonyítaniuk, mit milyen értéken tarthatnak számon. Jól példázza ezt, hogy a magyar nappali tagozatos hallgatók mintegy harmadának fogalma sincs arról, vagy éppen mi kell az érvényesüléshez, melyik rendszerben volt könnyebb egy fiatal számára sikert elérni. Miközben a szabadságjogok, a szórakozás és általában mindent egybevetve, az életviszonyok terén a jelenlegi, demokratikus rendszert tartják jobbnak a hallgatók, némely mutatók, így a lakhatás, a szociális biztonság és a munkalehetőségek terén 23 évvel a Kádár-korszak bukása után is pozitív kép él tovább. Bár a kapott eredmények alapján összességében a létező politikai rendszert ítélik jobbnak, alapvetően mind a Kádár-korszakról, mind az Újkapitalizmusról negatív kép él a hallgatókban.

Nincs feldolgozva, értékelve, kibeszélve a jelen sem, és az sem kibeszélt, hogy az 1990-et követően Magyarországon megvalósult demokráciának milyen a viszonya egy „ideális” demokráciához, valamint a demokrácia által vallott értékekhez. Ebből adódik, hogy miközben a rendszertranszformáció kezdete óta folyamatosan futunk önmagunk után egy véget érni nem akaró felzárkózási versenyben, folyamatosan csökken a „létező demokráciával” való elégedettség, csökken a rendszer legitimitása, ezzel párhuzamosan nem a demokrácia reformjáról, egy jobb, működőbb demokráciáról szól a diskurzus, hanem az egyre növekvő elégedetlenség hatására egy

---

¹⁷ A Pearson féle χ^2 próba értéke 63,51, szignifikancia szint: 0,000, Phi értéke: 0,186.

más, diktatórikus rendszer iránti igény kezd kialakulni. Az elégedetlenséget részben az is magyarázza, hogy a magyar fiatalok demokrácia-felfogása gazdasági alapú: azt, hogy a demokrácia jól vagy rosszul működik-e, elsősorban az ország gazdasági teljesítőképességének – és személyes élethelyzetüknek – rendelik alá.

Irodalom

- Bauer Béla – Szabó Andrea (2005) (szerk.): Ifjúság2004 Gyorsjelentés. Budapest, Mobilitás.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (2009) (szerk.): Ifjúság2008 Gyorsjelentés. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- Bibó, István (1948): Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. Válasz, 8. (4) 289–319.
- Bihari, Mihály (2005): Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Budapest, Osiris.
- Csanády Márton – Lux Ambrus (1992): Rendszerváltás és értéktudat: 300 budapesti középiskolás társadalmi és politikai értékrendje. Budapest, Oktatókutató Intézet.
- Csákó Mihály – Berényi Eszter – Bognár Éva – Tomay Kyra (2000): Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években. In: Szociológiai Szemle, 2000/1, 50–68.
- Csákó Mihály (2004): Ifjúság és politika. In: Educatio, 2004/4, 535–550.
- Csákó Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2011): Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 101–114.
- Csigó Péter (2005): Közéleti diskurzusok és identitások a népszerű média terében. Miért nincs hatásuk a kereskedelmi híradóknak? Médiakutató, 2005/4. Forrás: http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_04_tel/02_kozeleti/01.html?q=Csigó%F3 Utolsó letöltés: 2012. október 2.
- Erős Ferenc – Murányi István – Jana Plichtová – Varga Rita (1997): A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban. In: Politikatudományi Szemle, 1997/4, 5–26.
- Hammer Ferenc. 2005. Miért utálják a politikát Magyarországon. Budapest: DEMOS Magyarország Alapítvány.
- Ilonszki Gabriella Lengyel György: Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? Politikatudományi Szemle 2009/1. 7–25.
- Gázsó Ferenc – Laki László (2000): Esélyek és orientációk – fiatalok az ezredfordulón, Budapest, Okker Kiadó.
- Gázsó Ferenc – Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Karácsony Gergely (2005): A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): Törések, hálók, hidak. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 161–206.
- Kende Ágnes (szerk.) (2008): Alattvaló vagy polgár? Az aktív állampolgárságra nevelés: hozzáadott érték a közoktatási rendszer sikeres reformjához Aktív Állampolgárságért Alapítvány, Budapest, 2008.
- Kéri László (1987) (szerk.): A politikai szocializáció elméleti kérdései. Budapest, Társadalomtudományi Intézete.

- Kéri László (1988) (szerk.): Hazai politikai szocializációs folyamatok. Budapest, Társadalomtudományi Intézete.
- Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla (2001) (szerk.): Ifjúság2000 Gyorsjelentés. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Laki László – Szabó Andrea (2012a): Fiatalok, demokrácia, jelen és múlt (1.) Egyenlítő, 2012/4.
- Laki László – Szabó Andrea – (2012b): Fiatalok, demokrácia, Jelen és múlt (2) Egyenlítő, 2012/5.
- Percheron, A. (1971): Az egyén politikai formálódása. In: Szabó Ildikó – Csákó Mihály (1999) (szerk.): A politikai szocializáció: Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 18—43.
- Somlai Péter (1997): Szocializáció. A kulturális átörökítés és társadalmi beilleszkedés folyamata. Budapest, Corvina Kiadó.
- Szabó Andrea – Kern Tamás (2011): A Magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2011): Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 37–80.
- Szabó Andrea – Oross Dániel (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók. Szeged, Belvedere-Meridionale Kiadó.
- Szabó Andrea (szerk.) (2012): Racionálisan lázadó hallgatók. Szeged, Belvedere-Meridionale Kiadó.
- Szabó Ildikó – Csepeli György (1984): Politikai érzelmek iskolája. In: Jel-Kép, 1984/2, 26–31.
- Szabó Ildikó (1991): Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. Budapest, Tekintet Könyvek.
- Szabó Ildikó (1992): Kollektív élmények a politikai szocializációban. In: Új Pedagógiai Szemle, 1992/4, 21–33.
- Szabó Ildikó (1994): Minden másképpen van. Politikai reszocializáció Magyarországon. Világosság, 1994/3, 61–73.
- Szabó Ildikó – Örkény Antal (1997): Magyar középiskolások politikai érzelmei és ismeretei. In: Politikatudományi Szemle, 1997, 3. 31–69.
- Szabó Ildikó – Örkény Antal (1998): Tizenévesek állampolgári kultúrája. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- Szabó Ildikó (2000): A pártállam gyermekei. Tanulmányok a Magyar politikai szocializációról. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány Új Mandátum Könyvkiadó.
- Szabó Ildikó – Falus Katalin (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra: a magyar sajátosságok. In: Magyar Pedagógia, 2000/4, 383–400.
- Szabó Ildikó (2009): Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867-2006. Budapest, L'Harmattan.
- Szalai Erzsébet (2011): Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.